

Juha Varto

Pojat vapauden valtakunnassa

Erään keskustelun anatomia

Keskustelu pojista on saanut viime vuosina outoja, epähistoriallisia ja psykologisesti tarkastellen leimaavia ja vääristeleviä piirteitä. Tämä koskee keskustelua, jossa pohditaan poikia koulussa ja muun järjestyneen kasvatuksen piirissä ja erityisesti taideopetuksen kohteina tai taiteen tekijöinä. Kyse on useimmiten seksistisestä liioittelusta, joka kuuluu aikaamme; sukupuolten piirteitä liioitellaan ja vähätellään sen mukaan, mikä kulloinkin näyttää tarpeelliselta. On myös poliittisesti korrektia sekä vähätellä että liioitella sukupuolen piirteitä. Sen sijaan asian pohtiminen ohi yleistysten on harvinaista. On tapana kertoa, että pojat ovat sitä ja pojat ovat tätä, ikäänkuin pojat olisivat jotakin instituutioiden ulkopuolella ja niistä riippumatta vaikka koko keskustelu on syntynyt vain suhteessa kasvatuksen instituutioihin.¹

Keskustelussa pojat muodostavat massan, joka on levoton, keskittymiskyvytön, lukutaidoton, sosiaalisesti häiriintynyt ja muita häiritsevä, ryhmädynamiikkaa haastava ja kyvytön toteuttamaan pitkäjänteistä (45 minuuttia kerrallaan) oppimista, jonka OPH on suunnitellut. Vaikka jotkut puhuvat poikien puolesta, myös se puhe tekee samat olettamukset mutta pehmentää niitä äidillisellä ja empaattisella asenteella, joka on yhtä leimaavaa ("meidän pojat") ja vailla ammatillista asennetta.

Jonkin verran esiintyy myös ajatusta, että koulutukselle ja kasvatukselle on annettu tehtävä, josta ne eivät selviä, koska tehtävä on mitoitettu ihmisen *ideaalin* mukaan ja se unohtaa todellisuuden, jonka lapset ja nuoret muodostavat. Vaikka lapset ja nuoret muodostavat todellisuuden, joka on monin tavoin muualta määrätty, rakennettu ja kokonaisuutena fiktiivinen, lapset ja nuoret laittavat siihen myös satunnaisen lihansa ja kokemuksensa,

¹ Toinen ongelma on feministisen keskustelun mukanaan tuoma asenne, jonka mukaan miehistä ja pojista ei saa keskustella ilman, että samaan aikaan *koko ajan* puhutaan myös naisista ja tytöistä. Jos pojista ja miehistä puhutaan puhumatta samalla myös naisista ja tytöistä, kyse on seksismistä ja piilotetusta naisvihamielisyydestä, joka tekee keskustelun epäpäteväksi. Toisin päin tämä asetelma ei päde.

joka heittää heidät varsin kauas jokaisesta aikuisen kuvitelmasta siitä, mitä lapsi on.

Massapsykologian tutkijat, esimerkiksi Wilhelm Reich, ovat korostaneet piirteitä, joilla miespuolinen lapsi ja nuori (myös aikuinen) leimautuvat tavoilla, joita ei ilmeisesti rakenneta kokonaan kulttuurisesti, ja jotka siis liittyvät joko evoluutioon tai hormonaaliseen todellistumiseen. Tällaisia piirteitä ovat "miehen psykologia", jolla tarkoitetaan lyhytjänteisyyttä ja kestävyuden puutetta, samoin miehen riippuvuus miesten laumasta, joka antaa syyn feromonisidonnaisuuteen ("miljoona" vuotta yhdessä metsästämistä ja tappelemista, jota kemianteollisuus tai sivistys ei pysty poistamaan) sekä miehen oivallus, ettei hänellä ole isoakaan osaa tai arpaa lisääntymisessä ja kulttuurin kehittämisessä.

Vaikka mies luo muuta - ideaaleja, kuvitelmeja, luuloja, uskontoja - hän ymmärtää, että näillä ei ketään ruokita, auteta eikä suojata. Vaikka hän entistäkin vahvemmin sitoutuisi pilvilinnohinsa, hän myös kaiken aikaa tietää, ettei ole vastuussa ihmisen suvun jatkumisesta ja sen kulttuurin saamista muodoista.

Samasta syystä kuin mies on heikko hän on heikkoudessaan hyvin herkkä: hänellä ei ole kestävyyttä, pitkäjänteisyyttä, koska hän on aina tarvinnut enemmän nopeutta ja reagoitiherkkyyttä. Sekä ihmisen varhaishistoria että antropologien kertomukset esiteoreettisista kulttuureista puoltavat tätä oletusta. Kyse ei ole valittavissa olevasta piirteestä vaan kehityshistorian luomasta ehdollistuksesta, jota ei voi muuttaa pelkällä tahdolla.

Tältä kannalta katsoen koulun ja kasvatuksen ongelmana ei olekaan levottomuus vaan herkkyys, jota ei osata käyttää hyväksi kasvatuksessa. Jopa koiran kasvatuksessa on huomattu, että eräät alalajit ("rodut") kuten bullterrieri ovat ensisijaisesti herkkiä ja vasta herkkyytensä vuoksi aggressiivisia ja arvaamattomia, mikäli niiden kasvatusta on laiminlyöty. Jos koirasta pyritään kitkemään seuraus (aggressiivisuus) ennenkuin on opittu suhtautumaan syyhyyn (herkkyys), on selvä, että kasvatusta epäonnistuu. Pojan kohdalla puuttuminen lyhytjänteisyyteen ja arvaamattomuuteen tuottaa saman tuloksen. Kuten vanha kuvataideopettaja sanoi: kasvata ensin koira ja jos sinulla on menestystä siinä, ryhdy vasta sitten opettajaksi.

Meillä on ikäaikaista tietoa siitä, kuinka poika kasvatetaan ihmiseksi. Se tieto on hukunut *koulukasvatuksen* idealisaatioiden alle, näiden idealisaatioiden, joilla koulua yhä kehitetään. Koulua ei kehitetä lasten ja nuorten vaan ei-aikuisten hyödyksi, ikäänkuin nämä puutteelliset ja heidän tarpeensa voisi määritellä aikuisuudesta päin. Tavoitteena näyttää olevan, että ei-aikuisista olisi tultava aikuisia, niitä, joita me katsomme olevamme.

Tämä sama asenne on levinnyt tasaisesti myös muualle kuin yleissivistävään kouluun. Moderni aika sai aikaan, että luotamme vahvasti kuvaamme ihmisestä, tähän kuvaan, jonka eri tieteet yhdessä ovat konstruoineet, ja jossa kuvassa on aikuisia ihmisiä sekä niitä, joilta puuttuvat aikuisuuden tunnistamisperitteet. Jälkimmäiset eivät ole itsessään mitään vaan he ovat tulossa aikuisiksi (lapset ja nuoret) tai menossa pois päin aikuisuudesta (vammaiset, vanhukset, kehitymättömät).

Huolimatta lapsipsykologian kehittymisestä terve lapsi tai nuori tulee yhä oletetuksi muuna kuin itsenään. Hänet määritellään sukupuolensa, ulkonäkönsä, verbaalisen kykynsä tai taiteellisten taipumustensa mukaan suhteessa siihen maailmaan, jonka aikuiset ovat rakentaneet. Lapsille ja nuorille myös annetaan omakuvansa rakennuskeinoja, jotka viittaavat koko ajan heidän oman maailmansa ulkopuolelle, aikuisten satumaailmaan: tytöt ajautuvat yhä prinsessamaailmaan, joka on päivä päivältä laveampi vaikka kuningashuoneet katoavatkin², samalla, kun pojat vajoavat toiminnalliseen puuhasteluun, koska heille ei ole tarjolla pelkkään ulkonäköön liittyviä rooleja tai joutilaisuuden lupaa. Tämä tyypittely, jota julkinen media tukee esimerkein, on julma yksittäistä ihmistä kohtaan. Se on julma aikuiselle, joka harvoin täyttää häneen asetetut odotukset mutta se on erityisen julma nuorelle ihmiselle, joka luulee, että odotukset, kuvat, kuvitelmat ja vaaatimukset ovat täytettäviksi, eivät vain leikiksi.

Sukupuolittaminen tällä tavoin loukkaa ihmisyyttä ja sen moninaisuutta. Kuten moni meitä viisaampi on vakuuttavasti osoittanut, ihmisen sukupuoli on sosiaalinen rakennelma, jonka takana on jokaisessa elävä mahdollisuus monenlaiseen sukupuolisuuteen ja sitä kautta seksuaaliseen todentumiseen. Kulttuuriset muodot ovat kuitenkin nyt tarjoamassa melko kapeaa mallia olla mies tai nainen. Aikuinen voi kiskoa itsensä irti malleista, kuten nykyään onkin tapana, ja olla milloin mitäkin. Mutta sama ei päde lapsiin ja nuoriin, joiden kasvamisessa meidät ja heidät on opetettu seuraamaan "poikkeamia", "virheitä" ja "vaiheita", joiden manipuloinnilla toivomme rakentavamme "tervettä" aikuisuutta, ikäänkuin emme ollenkaan huomaisi, miten aikuisuus on omalla kohdallamme toteutunut.

Erityisen vaikeaa on nuorella, jonka seksuaalinen suuntautuminen ei mene normin mukaan. Jokaisessa koululuokassa on lapsia ja nuoria, joiden seksuaalinen kiinnostus suuntautuu kaltaisiin tai kokonaan sukupuolijakojen ulkopuolelle, seksuaalisesti leimautuviin kohteisiin, jotka eivät ole ihmisiä.

² Nykyään on "Australian prinsessaa", "oman elämänsä prinsessaa" ja "Peppi-prinsessaa", jotta kaikki kuvat menisivät siinä määrin sekaisin, ettei kukaan enää kysyisi, miksi juuri "prinsessa". Kun isä nimittää tyttärtään "prinsessaksi", tekeekö hän sen tullakseen kuninkaaksi? Vai vain antakseen tälle luvan olla jouten, meikata, odottaa prinssiä ja jättää koulun kesken? Kun yhtä useat tytöt muistuttavat sammakkoa kuin pojatkin, täytyy vain toivoa, että sammakot (siis prinssit ja prinsessat) tunnistavat toisensa.

Tätä ei tietenkään voi myöntää, koska juuri tässä kohdassa lapset ja nuoret ovatkin - yhtäkkiä - sukupuoleettomia ja seksittömiä; vain pakonomaisesti seksuaalinen ihminen voi väittää lapsista ja nuorista muuta.

Olisi kiinnostavaa pohtia, mitä voisi tarkoittaa lapsen ja nuoren kohdalla "identiteetin" tai omakuvan rakentuminen *muuten* kuin sukupuolen kautta. Pohdinta edellyttäisi, että kasvattajat kotona ja koulussa luopuisivat alunperin niistä olettamuksista, joita sukupuoliin tyttöytenä ja poikuutena liitetään. Luultavaa on, ettei tällainen luopuminen ole mahdollista, vaikka kuinka väitettäisiin, ettei lapsella ole seksuaalisuutta. Onkin luultavaa, että juuri aikuisten kapea seksistinen, seksuaaliväritteinen ja sukupuolittava maailma on syynä siihen, kuinka lasten ja nuorten maailma värityy: lapsissa ja nuorissa oleva seksuaalisuus ja sukupuolisuus näyttäytyy myös heille itselleen aikuisten seksistisen maailman kautta ja siten vaatimukset, mallit ja yhteensopimattomuudet ovat käsittämättömiä ja liian monimielisiä (kuten "prinsessuus") ymmärrettäviksi.

Voikin ajatella, että lasten ja nuorten oma maailma on avoin ja jäsentymätön ja asettuu sukupuolen mukaan vain, koska aikuisten asettamat odotukset, roolitukset, mallit ja painostus niin vaativat. Tämän perusteella voi väittää, että pojat ovat poikia ja tytöt tyttöjä vain suhteessa aikuisten asettamiin uskomuksiin. Muissa suhteissa yksilölliset erot ja erot ikäkausissa ovat sukupuolittumista suuremmat. Ongelma vain on, että vastassa on aina aikuinen, joka on sukupuolittunut ja identifioitunut uskomuksiinsa. Keskustelua tämän oletuksen oikeellisuudesta käyvät vain aikuiset keskenään.

Taiteesta löytyy vastakkaisia argumentteja. Useat elokuvantekijät - muiden muassa Rene Clair, Claude Lelouch, Yves Robert, Luchino Visconti, Federico Fellini - ovat kuvanneet lapsuutta ja nuoruutta ikäänkuin sisältäpäin, omaan muistiinsa perustuen. Näissä kuvauksissa korostuu lapsuuden erityisyys, joka ei synny joidenkin asioiden poisjättämisellä vaan hierarkian uudelleen rakentamisella. Poikalapset ovat kyllä hyvin selvillä sukupuolestaan mutta ei sellaisena kuin aikuiset sen heidän päälleen kaatavat vaan aivan toisenlaisena, hauskana, harmittomana ja riemastuttavana omalakisena elämänä, jossa ei vallitse erilaisuuden (sukupuolisen eron) tai painostavuuden (suhteessa aikuiseen mieheen) voima vaan ilo.

Otsikkoni "Pojat vapauden valtakunnassa" viittaa oletukseen, että taiteellinen toiminta voi toimia vapauden tilana, jossa kaikki kulttuuriset kivettymät eivät päde. Tämä tarkoittaisi myös, että vakiintumaton ja lukkiutumaton sukupuoli-identiteetti nuoruudessa ja lapsuudessa on vapaamman toiminnan lähtökohta, vapaamman kuin myöhemmin. Näin on, jollei sitä pyritä sulkemaan leimoilla, joiden todellinen lähde on aikuisten luuloissa, yleistyksissä ja idealisaatioissa.

Tällä en tahdo sanoa, että tyttöjen ja poikien kiinnostus olisi samanlaista. Korostan kuitenkin yksilöiden eroja, varsinkin jos taiteellisen toiminnan ympäristö saadaan vapaaksi joukosta luuloja ja tapoja, joita me aikuiset vedämme joka paikkaan "luonnollisina".

Lasten ja nuorten erot tällaisessa vapauden valtakunnassa ovat esimerkiksi seuraavat:

-halussa ottaa käyttöön vapaus, jota tarjotaan: metsästäjä on kiinnostunut uusista tilanteista, välineistä, erilaisista tavoista tehdä;

-itselähtöisyydessä, joka on ehkä sukupuolisesti valikoitunut piirre: metsästäjä joutuu luottamaan enemmän itseensä ja tilanteeseen, ja

-kulttuurisissa syissä, sillä pojat korostavat herkemmin maailmaa, joka ei ole koulun tai kodin, ei vanhempien; tämä tapahtuu usein harkitsematta, tietämättä ja pohtimatta, ikäänkuin vain suhteessa tulevaan minään.

Myös massan paino on otettava huomioon: pojilla on isien ja vertaisten taakka, jonka kanssa he toimivat, vastaan ja myöten. Tämä ristiveto on raskaampaa kuin monet ei-pojat ymmärtävät: se on sadistis-narsistinen maailma, jossa itse asettaa itselleen ristiriitaisia vaatimuksia ja toiveita, joita ei pysty millään toteuttamaan. Massa on usein väkivaltainen pojan luonteelle vaikka poika itse valitseekin massan, jonka antaa itseään painaa; se on maailma, jossa ikä ja kehittyminen ovat kaiken aikaa epäsuhdassa niin, että tahto ja kyky, halu ja taidot eivät osu koskaan yksiin.

Toisaalla on todellinen vapauden valtakunta: internet ja elokuvat, koko kuviteltu "mahdollinen" todellisuus, joka on pojille erityisen tärkeä, koska he ovat vain kevyin sitein kiinni todellisuudessa. Erityisesti piirteet, jotka *voisivat*, joiden pitäisi, jotka *olisivat*, siis koko *konditionaalinen* maailma, on pojalle tärkeä. Se on myös maailma, jota ei voi tavoittaa nykyherkkyydellä, tällä rituaalisella ja seremoniallisella herkkyydellä, jonka ilmentymiä ovat väkisin puristetut kyyneleet ja ikuinen loukkaantuneisuus. Modernin maailman herkkyyks on pelkkää sentimentaalisuutta, vetelää itsekkyyttä, johon pojan kuviteltu todellisuus, konditionaalinen maailma, suhteutuu kuten ilo hysteriaan tai suru kiukkuun.

Pojat haaveilevat ja silti heillä on aina jokin side maailmaan, kuten metsästäjäällä, joka on valpas mutta ulkopuolella luonnon. Side syntyy halusta ottaa kiinni maailmasta ja unohtaa se, mitä itse on: pojat eivät meikkaa, tuijota itseään tuntikausia peilistä ja harrasta laumassa kirkumista. Sen sijaan he yrittävät - kukin omin tavoin - saada selville, mitä todella on.

Myös tämä määrittely on eräänlaista stereotypiaa, mutta tämä ei vielä määrää poikaa toimeliaksi tohottajaksi.

Äidit yleensä tietävät poikansa toisen puolen. Myös kirjallisuudessa ja elokuvissa on kuvattu äidin yritystä antaa pojalleen mahdollisuus kasvaa hitaammin, vastata vähemmän miehuus-haasteeseen ja olla herkempi pidempään. Reaktio tähän on vakava: isät, miehet, toiset naiset muistavat korostaa, että "äidin helmoissa" poika ei kasva mieheksi. Jos mieheksi kasvaminen tarkoittaa niitä stereotyyppioita, joita amerikkalaiset elokuvat tarjoavat, moni äiti ei varmaan haluaisikaan poikansa koskaan kasvavan mieheksi... Isistä on tässä harvoin apua, sillä he muistavat oman historiansa, ja laittavat vahingon kiertämään; heillehän kävi hyvin, eikö käynytkin?

Tässä kiistelyssä homofobialla on suuri rooli. Homofobialle ei ole olemassa rationaalista syytä, sillä se kumpuaa samasta vierasvihan (ksenofobian) lähteestä kuin rasismi ja syntipukiksi tekeminen. Homofobia on kuitenkin hyvin jäsentynyt käytäntö, joka toimii sekä ulospäin että sisäänpäin: se on vihaa ja pelkoa niitä kohtaan, jotka ovat tai joiden uskoo olevan erilaisia, ja se on epävarmuutta ja pelkoa siitä, että myös itsessä on tämä erilaisuus. On hyvin ymmärrettävää, että homofobia ei ole kaikkien vitsaus; se on erityisen voimakasta niissä, joilla on muista syistä epävarmuutta asemastaan, identiteetistään tai voimastaan. Niinpä nuorelle homofobia ei ole niinkään vihan muoto kuin yritys hallita jatkuvaa epävarmuutta omassa elämässä.

Poikien elämässä homofobia on järjestelmällisesti uusinnettu ajattelumuoto: aikuiset hokevat huomaamattaan lauseita, joiden funktio on nuorelle aivan toinen kuin aikuiselle. "Ole mies!" "Älä ole kuin tytöt!" "Tytöt itkevät!" "Tytöt käyttävät punaista!" Tämä luontaisen naisvihamielisyyden selvästi paljastava aikuisten puhe leimaa homofobiaa ja antaa pojalle niksejä, kuinka välttää näyttämästä homolta vaikka tuloksena ei olisikaan miehen kuva. Homofobiaan kuuluu olennaisena tekijänä opettaa poika halveksimaan naisia ja naisten elämän piirteitä.

Tämä on sitäkin ristiriitaisempaa, kun äidit kasvattavat melkein kaikki pojat. Myös äidit osallistuvat naisvihamielisyyden lietsomiseen, jolloin sen on kosketettava muita naisia. Freudin oletus äidin erityisasemasta pojan elämässä ja äidin halusta pitää kiinni tästä erityisasemasta on ilmeisesti osunut oikeaan vaikka kulttuuriset syyt saattavatkin olla mutkikkaampia kuin Freudin selityksessä. Joka tapauksessa naisvihamielisyyden lietsominen ja naisen aseman osoittaminen alemmaksi kuin miehen uusiintuu jokapäiväisessä puheessa, jossa kasvatuksen käsitteellistyminen tapahtuu. Homoksi tulee tunnistetuksi, jos tekee asioita, jotka kuuuvat naisille, jotka ovat tämän käsityksen mukaan vielä tätäkin alemmalla tasolla.

Erityisesti amerikkalaisessa ja sitä imitoivassa eurooppalaisessa (kuten suomalaisessa) kulttuurissa homofobia on pojan kasvamisessa keskeinen tekijä. Pojan sosiaalinen elämä on kauttaaltaan väistelemistä, jotta ei osuisi niihin kohtiin, jotka leimaavat pojan "homoksi". Kyse ei ole niinkään seksuaalisesta

identiteetistä kuin sosiaalisesta, suurimmalta osin vain toisten luomasta identiteetistä, joka on todellisempi kuin mikään muu identiteetti niinä vuosina, jolloin vasta jonkinlainen kuva itsestä ja sen rajoista on muotoutumassa. Muotoutuminen tapahtuu vasten kaikkea sitä, mitä itse ei ole, tai mitä ei itse saa tai voi olla. Varmuuden vuoksi on tällöin on pakko liioitella. Niinpä poika joutuu luopumaan monista mahdollisuuksista varmuuden vuoksi ja vaikka hän saattaakin löytää nämä piirteet myöhemmin, niitä kalvaa lopun elämää leima, joka niille tuli varmistelun vuosina.

Taideharrastukset ja sosiaalista herkkyyttä vaativat asiat ovat varmistusten ilmeisimmät uhrit. Monen mielestä uhri on välttämätön, jotta pojan kasvaminen mieheksi on mahdollista. Toisaalta vähintään yhtä moni tietää, että pojat eivät suinkaan vapaasta tahdosta luovu näistä harrastuksista vaan aina on kyseessä joko sisäinen tai ulkoinen paine, joka osoittautuu voittamattomaksi. Poika ei olekaan enää vapauden valtakunnassa vaan tuntee olevansa tahrittu vain siksi, että harrastaa "homomaisia" harrastuksia. Niinpä hän luopuu niistä.

Hyvää tarkoittavat sedät ja tädit, myös ammattikasvattajat, ovat vaienneet homofobian vaikutuksista. He kyllä puhuvat "sosiaalisista syistä", mutta sillä käsitteellä ei päästä kiinni ongelman ytimeen. Asiaa on kutsuttava sen oikealla nimellä. Homofobia on vitsaus, joka vaikuttaa suomalaisessa yhteiskunnassa paljon laajemmin ja voimakkaammin kuin on tapana myöntää. Kasvatuksessa homofobia näkyy samoissa kohdin kuin yhtä irrationaalinen naisvihakin: sukupuolten sodassa, kasvatusammattien arvostamisessa, isien ja äitien kiistoissa huoltajuudesta, lasten ja nuorten tukitoimissa ja monessa muussa. Kyse on seksistisestä ja vieraskammoisesta asenteesta, jota rakenteellisesti ja yksityisesti tuetaan lausumilla, asenteilla, priorisoimalla joitakin käyttäytymismuotoja ja arvottamalla myönteisesti asenteita, joiden pitäisi olla kuolleita ja haudattuja.

Homofobia vaikuttaa myös kielteisesti niiden lasten ja nuorten kehitykseen ja mahdollisuuksiin, jotka mahdollisesti tuntevat vetoa omaan sukupuoleensa. Hehän myös kasvavat ja kehittyvät, eivätkä suinkaan yhtäkkiä ilmaannu kuin tyhjästä täysi-ikäisinä. Näiden lasten ja nuorten kohdalla homofobia lisää itseinhoa ja tarvetta salata omat tuntemuksensa, esiintyä toisenlaisina kuin he ovat ja halua luoda ympärilleen kaappi, jonne muut eivät näe. Tällainen kehittyminen on raskasta ja sen tuloksena nuori joutuu kamppailemaan kaksin verroin löytääkseen sosiaalisen paikkansa.

Homofobian ottaminen julkisen keskustelun aiheeksi on ammattikasvattajien tehtävä. Kyse on jokaista sukupolvea koskevasta ongelmasta. Keskustelun tavoitteena täytyy olla fobian avaaminen niin, että sen irrationaalinen luonne ja tästä seuraava arvaamaton vaikutus niin yksilöllisesti kuin sosiaalisestikin tulee näkyväksi ja itse ongelmaan päästään käsiksi. Tällä tavoin myös

sukupuolittaminen lasten ja nuorten kasvatuksessa näkyy paremmin ja ehkä saa oikeat mittasuhteet.

Poikien taidekasvatuksessa on tärkeää luoda entistä selvemmin vapauden valtakunta, joka ei ole tyypitetty amerikkalaisen poika-kuvan mukaan vaan mukailemaan mutkikkaampaa ja moni-ilmeisempää kuvaa, jossa ei ole sijaa fobioiden tukemiselle tai satumaailman antamille sairaalloisille fantasioille. Poikien on ehkä saatava toimia keskenään, kuten tyttöjenkin. Pojille sosiaalisuuden ja taiteen avulla kommunikoimisen opettaminen saattaa olla jopa tärkeämpää kuin tytöille, joilla on jo nyt lukuisia sosiaalistavia rituaaleja, jotka lähes tyystin puuttuvat poikien maailmasta syistä, jotka eivät ole pojissa itsessään.

Taide kommunikoimisena, tilana kokeilla itseään ja suhdettaan toisiin, yrityksena muotoilla sanottavansa ja opetella kuulemaan toisia niin aistein kuin koko kropalla ovat taitoja, joiden kautta pojat saattavat päästä yksinäisyyden kokemuksesta, joka liian usein johtaa heidät umpimielisyyteen, aggressiivisen käyttäytymiseen ja itsetuhoisiin tekoihin ja tottumuksiin. Vapaus tarkoittaisi tässäkin valtakunnassa vapautta olla toisten kanssa ilman, että tavat, päämäärät ja arvot on jo etukäteen lukkoon lyödyt.